

نقش پیشرانهای انسانی کارآفرینی گردشگری در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستاهای دهستان فیلستان)

معصومه یازکی^۱

چکیده

بخش مهمی از فعالیتهای اقتصادی روستاهای مقصد گردشگری مربوط به گردشگری و کارآفرینی در این عرصه میباشد و کارآفرینی در حوزه گردشگری و استفاده از ظرفیتهای طبیعی و انسان ساخت در گرو فراهمی پیشرانهاست. پژوهش حاضر به منظور مطالعه پیشرانهای انسانی کارآفرینی گردشگری و تاثیر آن بر توسعه پایدار در روستاهای دهستان فیلستان انجام پذیرفته است. تحقیق حاضر به لحاظ هدف کاربردی و بر اساس ماهیت توصیفی-تحلیلی می‌باشد. روش جمع‌آوری داده‌ها مبتنی بر روشهای اسنادی - پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش ۱۷۰ نفر از گردشگران غیر بومی میباشد که پرسشنامه به‌عنوان ابزار پژوهش، به‌صورت نمونه‌گیری دردسترس در اختیار گردشگران قرار داده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS و تکنیک‌های ARAS, WASPAS و CODAS انجام شده است. نتیجه تکنیک‌های ARAS و WASPAS نشان داد که روستای گلزار هم از نظر ابعاد مختلف پیشرانهای انسانی و هم از جهت پایداری توسعه در ابعاد محیطی، کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و نهادی رتبه اول را در بین روستاهای دهستان فیلستان دارا میباشد. با کمک تکنیک CODAS تاثیرات کارآفرینی بر توسعه گردشگری روستایی پایدار مورد بررسی و سنجش قرار گرفت و نتیجه این تکنیک نشان داد که روستاهای گلزار و فیلستان بیش از سایر روستاهای دهستان از کارآفرینی متاثر شده اند. نتایج به دست آمده از این پژوهش نشان داد که در جامعه مورد مطالعه به منظور تقویت کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی پایدار، متغیرهای منابع انسانی و جامعه شناختی به ویژه فاکتورهای انگیزشی نقش کلیدی ایفا میکنند.

واژگان کلیدی: پیشرانهای انسانی کارآفرینی، تکنیک ARAS، تکنیک WASPAS، تکنیک CODAS، گردشگری روستایی

مقدمه

یکی از فرصتهای جدید اقتصادی که به دلیل نیازهای جهانی به شدت در حال رشد و گسترش است، صنعت گردشگری است (ریاحی و روشنعلی، ۱۳۹۸: ۸۴) که به عنوان ابزاری قوی برای توسعه، تنوع اقتصادی و اشتغال در تمامی عرصه‌ها و در سطوح جهانی، ملی و منطقه‌ای مورد توجه طیف وسیعی از سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان نظام‌های سیاسی و مدیران اجرایی در کشورهای مختلف قرار گرفته است. در سطح محلی، گردشگری روستایی به عنوان یکی از جایگزین‌های مناسب برای پیاده‌سازی الزامات توسعه پایدار، پایداری محیط زیست، اجتماع و اقتصاد نواحی روستایی، ایجاد اشتغال، سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی، بهبود زیرساختها و منافع اقتصادی در نواحی روستایی مطرح (صالحی پور وهمکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۲) می‌باشد. ایجاد اشتغال، ارزآوری، تعادل منطقه‌ای، کمک به صلح جهان و سرمایه‌گذاری در میراث فرهنگی، بهسازی محیط، کمک به بهسازی زیستگاه‌های حیات وحش، توسعه نواحی روستایی و جلوگیری از برون‌کوچی جمعیت (ابراهیم زاده وهمکاران، ۱۳۹۴: ۲) به همراه رشد اقتصادی از طریق اشتغالزایی و فراهم کردن فرصتهای شغلی متنوع مرتبط با گردشگری (بارن سو، ۲۰۱۲: ۴) از جمله مزایای این صنعت می‌باشد که توسعه آن می‌تواند به احیاء و بازسازی مناطق روستایی کمک کند.

^۱ استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

فعالیت‌های گردشگری روستایی اصولاً از نوع بنگاه‌های اقتصادی کوچک است که می‌توانند واکنشی سریع به نیازها و بازارهای جدید نشان دهند که خود، مقدمه‌ای برای انواع نوآوری‌ها است. نوآوری و کارآفرینی به طور فزاینده‌ای به عنوان یک کانال قابل توجه برای تبدیل محصولات و خدمات سازگار با محیط زیست شناخته می‌شوند. متفکران متعددی از کارآفرینی به عنوان اکسیری برای بسیاری از نگرانی‌های اجتماعی و زیست محیطی حمایت می‌کند (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۶).

در فضاهای روستایی عواملی همچون توسعه پیش‌رانه‌های انسانی (عوامل تأثیرگذار بر روندها، رویدادها و اقدام‌هایی که ممکن است آینده متمایزی را پدید آورند)، کیفیت نیروی انسانی، افزایش کیفیت مدیریت، توسعه آموزش و تکنولوژی در کارآفرینی گردشگری مؤثر است. بنابراین، کارآفرینی در حوزه گردشگری و استفاده از ظرفیتهای طبیعی و انسان ساخت در گرو فراهمی پیش‌رانه‌های انسانی است (پیرداده بیرانوند و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۶۷). روستاهای دهستان فیلستان در شهرستان پاکدشت دارای جاذبه‌های متعدد کشاورزی، تاریخی و طبیعی می‌باشند، همچنین یکی از مهمترین کانونهای گردشگری روستایی، اکوتوریسم کویر و اکوتوریسم کوهستان در کنار گل گردشگری (گردشگری مبتنی بر کشت گل و گیاهان زینتی) به شمار می‌آیند. بنابراین منطقه مورد مطالعه با توجه به ظرفیتهای پتانسیلهای اشاره شده قابلیت اشتغالزایی و توسعه کارآفرینی در زمینه گردشگری را به طور مستقیم و غیر مستقیم دارا می‌باشد. از اینرو می‌توان کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی پایدار را به عنوان یک کریدور جهت دستیابی به توسعه در خور و پایای روستاهای منطقه به حساب آورد و با توجه به توسعه گردشگری در این منطقه و افزایش روزافزون تعداد بازدیدکننده‌ها از این دهستان، این پژوهش به دنبال مطالعه پیش‌رانه‌های انسانی کارآفرینی گردشگری و تاثیر آن بر توسعه روستایی پایدار در منطقه مورد مطالعه می‌باشد.

مبانی نظری

اشتغال و درآمد حاصل از فعالیت‌های کشاورزی به تنهایی نتوانسته است مسائلی نظیر فقر، اشتغال و پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی را رفع نماید و به نگهداشت جمعیت در حال رشد روستاها منجر شود، بنابراین بایستی گزینه‌های جدیدی با استفاده از منابع محلی مورد توجه قرار گیرد (رستمی، احسانی فر، ۱۳۹۷: ۷۱). امروزه در مناطق روستایی، اشتغال در صنایعی مانند گردشگری به میزان قابل توجهی افزایش یافته است (پیسو، ۲۰۱۶: ۱۱). گردشگری روستایی، به مثابه یکی از مردمی ترین اشکال گردشگری، از یک سو می‌تواند به رشد اقتصادی و تنوع فعالیت‌های روستایی بیانجامد و از سوی دیگر با جذب مازاد نیروی انسانی، به درآمدزایی برای ساکنان روستاها کمک نماید، بدین ترتیب فرصتی برای توسعه پایدار و همه جانبه تلقی می‌شود (کیانی سلمی و عباسیان، ۱۳۹۹: ۳۴۰). گردشگری پایدار فرایندی است که بر تامین نیازهای توسعه اجتماع محلی، بهبود زنجیره عرضه تولیدات محلی، تشویق صنایع و حرفه‌های محلی، توسعه متناسب با ظرفیت زیست محیطی و اجتماع محلی و افزایش ثبات درآمد گردشگری تاکید دارد (طالشی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷۴). گردشگری روستایی درحالت پایدار، به عنوان مجموعه‌ای از آرمان‌های اجتماعی ساختاری و ایده آل، پویا و فعال است و به این معناست که دائماً توسط ذینفعان مختلف ساخته و بازسازی می‌شود. گردشگری روستایی پایدار، یک فرایند سیاسی است که به سیستم‌های ارزشی و قضاوت‌های اخلاقی وابسته به دانش و قدرت، بستگی دارد (مک اروی، مک دوناگ، ۲۰۱۱: ۱۷۷) و می‌تواند ابعاد و سازه‌های معیشت پایدار را به صورت مثبت متاثر نماید و زمینه ساز ایجاد معیشت پایدار روستایی که از پایه‌های اصلی ایجاد توسعه پایدار روستایی است، (ویسی و نیکخواه، ۱۳۹۷: ۳۳۱) باشد. در رویکردهای جدید توسعه روستایی، به کارآفرینی به عنوان عنصر ضروری برای رشد اقتصادی و افزایش بهره‌وری جوامع روستایی نگریسته می‌شود (سلیمی سبحان و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۴). کارآفرینی، یک نوع رفتار است و طیف وسیعی از فعالیتها که باعث ایجاد ارزش می‌شوند (گادفورس، اندرسون، ۲۰۱۹: ۵) را شامل می‌شود. واضح است که کارآفرینی تولید کننده اصلی نوآوری، اشتغال و توسعه اقتصادی است (فیگورا ایموس و همکاران، ۲۰۱۲: ۲) و اهرم نیرومندی برای برون رفت از شرایط نامطلوب کنونی می‌باشد (رضایی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۴). کارآفرینان فرصتها را در خلاء شناسایی یا توسعه نمی‌دهند. آنها به یک جامعه پیچیده و به هم پیوسته از تأمین کنندگان منابع، مشتریان، نیروهای اجتماعی و فرهنگی و زیرساختها وابسته هستند (لای و ونورتاز، ۲۰۱۹: ۳). گردشگری روستایی به واسطه پویایی و تحرکی که در ذات خود دارد، به عنوان یک عامل تأثیرگذار بر گرایش روستانشینان به سمت کارآفرینی در این حوزه مطرح می‌باشد. ویژگی‌های ساختار گردشگری هر مکان به نوبه خود از یک طرف متاثر از

اهمیت، اعتبار، ماهیت، تنوع، نقش و کارکرد جاذبه‌های مکانی خود و از طرف دیگر متاثر از ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ساکنین محلی و گردشگران است (میرزایی و زنگی آبادی، ۱۳۹۹: ۳۸۶). فعالیتهای کارآفرینی گردشگری در جوامع محلی عمدتاً از نوع بنگاه‌های اقتصادی کوچک است و توجه به آن می‌تواند ذهنیت و تفکر کارآفرینی را در مقیاس کوچک ایجاد نماید. به عبارتی، یکی از مهمترین راهکارهای اقتصادی در توسعه منطقه‌ای آن است که به مقصدهای گردشگری روستایی به عنوان فضایی برای یک کسب و کار کوچک نگریسته شود. به عبارتی، الگوی فضایی گردشگری در محیط روستا موزاییک وار در کنار سایر فعالیتهای قرار میگیرد و معمولاً تقاضا برای صنایع دستی، هنرهای سنتی و فعالیتهایی که نیاز به نیروی کار انسانی بیشتری دارند را ارتقاء میدهد و به دنبال آن ذهنیت و تفکر کارآفرینی را در میان روستاییان افزایش میدهد (روزبهانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۵۴).

اقتصادهای روستایی غالباً از نظر نقایص ساختاری ناشی از دست رفتن جمعیت، سرمایه گذاری ناکافی، سطح محدود سرمایه انسانی و پیر شدن رنج می برند (دلر و همکاران، ۲۰۱۹: ۳۲)، از اینرو برای غلبه بر مسائل اقتصادی پیش روی جوامع روستایی، کارآفرینی به عنوان یکی از راهبردهای مهم توسعه روستایی مورد توجه برنامه ریزان قرار گرفته است که بیشتر محققان از آن به عنوان موتور رشد و توسعه اقتصادی و ابزاری برای متحول سازی و پویایی اقتصادی محلی یاد می‌کنند (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۶).

صاحب نظران توسعه روستایی با در نظر داشتن آثار مثبت فعالیتهای گردشگری، بر این باورند ترکیب مناسب گردشگری، کارآفرینی و خلاقیت میتواند ضمن جواب دهی به نیازهای روستاییان متضمن گردشگری مطلوب برای گردشگران باشد (صادقیان بروجنی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۷۰). کارآفرینی در مناطق روستایی معمولاً مبتنی بر جامعه (جامعه محور) است، پیوندهای خانوادگی گسترده‌ای دارد و تأثیر نسبتاً قابل توجهی بر یک جامعه روستایی دارد. مشارکت کارآفرینان در ترویج و توسعه گردشگری در مناطق روستایی، از طریق ایجاد علاقه برای بازیابی منابع توریستی، چشم انداز جدیدی را در اختیار جوامع محلی روستایی قرار میدهد. کارآفرینی در گردشگری روستایی به عنوان نیروی مرکزی جهت توسعه اقتصادی شناخته میشود، زیرا سبب رشد، نوآوری و تغییر میگردد (اکبری سامانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۶۱). کارآفرینی روستایی شامل ترکیبی جدید از منابع روستایی مبتنی بر مکان یا محلی است که ارزش آن نه تنها برای کارآفرین بلکه برای محل روستایی است (کورسگارد و همکاران، ۲۰۱۵: ۱۳). فرایند کارآفرینی روستایی شامل سه مرحله می باشد: درک یا ایجاد یک فرصت اقتصادی؛ عملیاتی کردن فرصت اقتصادی؛ و پیامدها و نتایج کارآفرینی (اکبری و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۰۲). کارآفرینان روستایی تمایل به جامعه محوری دارند و نقش خانواده برای آنها بسیار مهم است و می‌توان از آن به عنوان الگوی موثق وظیفه و حامی مالی برای سرمایه گذاری (آورانکو، سیلور، ۲۰۱۰: ۱۴۲) یاد کرد. پیشرانها، عوامل تأثیرگذار بر روندها و رویدادها و اقداماتی است که ممکن است آینده‌های متمایزی پدید آورند، از اینرو می‌توان گفت که پیشرانها نیروها و روندهایی هستند که نقش بازساخت آینده فضاهای زندگی را بازی می‌کنند (تقیلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۳). پیشرانهای انسانی توسعه کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی به دو دسته پیشران‌های عینی و ذهنی تقسیم می‌شوند که در جدول شماره ۱ و شماره ۲ آورده شده اند.

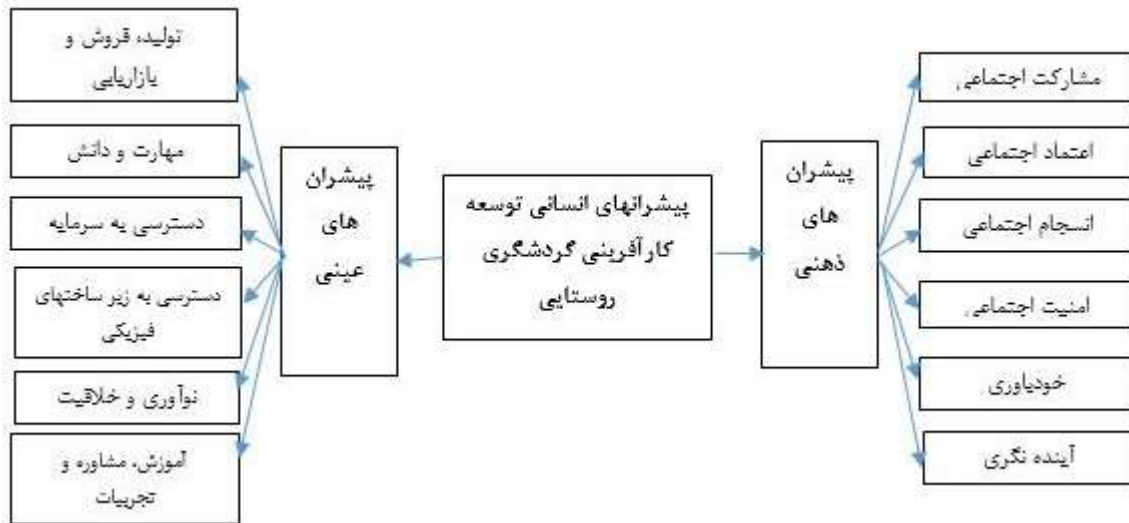
¹ Driving forces

جدول (۱): پیشران‌های ذهنی انسانی توسعه کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی

تعریف	پیشران‌های ذهنی
مشارکت اجتماعی یکی از عناصر تشکیل دهنده قدرت جوامع و توانمند سازی جامعه است (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۰)	مشارکت اجتماعی
اعتماد اجتماعی از جنبه‌های مهم روابط انسانی است که زمینه ساز مشارکت و ارتباط بین اعضای جامعه است (وظیفه و خانی، ۱۳۹۹: ۱۲۰)	اعتماد اجتماعی
انسجام اجتماعی ویژگی است که در آن نیروی اعمال شده بر اعضا و جامعه برای ماندن در گروه، بیش از کل نیروهایی است که می‌کوشد آنان را به ترک گروه وادار سازد و انسجام ایشان را از میان بردارد (مجتبایی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۲)	انسجام اجتماعی
امنیت اجتماعی به بقای گروه‌های اجتماعی توجه دارد که به جهت اشتراک اعضای آن در اندیشه، احساس و اعمال، کلیت یکپارچه‌ای را تشکیل می‌دهند که از آن به عنوان هویت یاد می‌شود (دسترنج و قنبری، ۱۳۹۹: ۱۳۳)	امنیت اجتماعی
خودباوری تأثیر انتظار خود شخص از توانایی‌های خویش است، بدین معنی که عقاید شخصی در مورد توانایی فرد و خودباوری پیرامون عملکرد خود، به طور گسترده‌ای عملکرد آن شخص را تعیین می‌کند (سروستان، عزیزی نژاد، ۱۳۹۷: ۳۱)	اعتماد به نفس و خودباوری
آینده نگری کاربرد روشمند، مشارکتی، جمع آوری هوش آینده و فرایند ایجاد چشم انداز میان مدت تا بلند مدت به منظور شکلدهی به تصمیمات امروزی و بسیج اقدامات مشترک است (کنعانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶)	آینده نگری

جدول (۲): پیشران‌های عینی انسانی توسعه کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی

تعریف	پیشران‌های عینی
فعالیت‌های بازاریابی کارآفرینانه از منظر تخصصی، رفتاری است که از به چالش کشیدن قواعد تثبیت شده در بازار، به صورت خط مشی و به منظور ایجاد راهکارهای جدید برای بهره برداری از فرصت‌های موجود در بازار اتخاذ می‌شود (مزروعی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۳)	تولید، فروش و بازاریابی
مهارت تأثیر به سزایی در انجام مطلوب و بهینه کارها، ایجاد رضایت مندی و ارتقاء انگیزه در افراد دارد که در نهایت توسعه منابع انسانی و افزایش بهره وری را به همراه دارد (دیزجی و زینی، ۱۳۹۷: ۳۵)	مهارت و دانش
سرمایه کارآفرینی عبارتست از مجموعه عوامل منطقه ای یا فضای کسب و کار در یک منطقه که کارآفرینان را جهت سرمایه گذاری ریسک پذیر و راه اندازی یک کسب و کار جدید جذب می کند (عزیزی، ترکاشوند، ۱۳۹۵: ۲)	دسترسی به سرمایه
عرضه مناسب خدمات زیر ساخت‌ها جزء ضروری برای بهره وری و رشد اقتصادی است. زیر ساخت‌ها می توانند به طور مستقیم و غیر مستقیم فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و تولیدی مناطق را تحت تاثیر قرار دهند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۰)	دسترسی به زیر ساخت‌های فیزیکی
نوآوری، فرایند دریافت فکر خلاق و تبدیل آن به محصول، خدمات و یا شیوه‌های نو برای انجام دادن کارهاست. نوآوری ناشی از خلاقیت است و به عمل آوردن فکر بدیع را نوآوری گویند (صادقی نیارکی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳)	نوآوری و خلاقیت
یک فضای آموزشی مناسب می تواند نگرش و دیدگاه کارآفرینانه را در بین روستائیان تقویت کند. کارآفرینی روستایی راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمند سازی و ظرفیت سازی مناطق روستایی در کشورهای در حال توسعه و همین طور راهکاری برای دستیابی به توسعه پایدار به شمار می رود (ولائی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵۰)	آموزش، مشاوره و تجربیات

نمودار ۱: مدل مفهومی تحقیق

از آنجا که امروزه شرط بقا در روستاها استفاده از تمامی منابع و فرصت‌های موجود و توان افزایش کلیه ظرفیتهای در اختیار جامعه روستایی است لذا انتخاب این مسیر مستلزم فراهم ساختن بستری است که امکان بروز و ظهور مهارت‌ها و تدابیر خلاقانه و فعالیت‌های کارآفرینانه و نوآورانه را فراهم سازد. زیرا که کارآفرینی با خلق فرصتهای جدید اشتغال و درآمد، نوآوری و ایجاد رفاه، نقش مؤثری در بهبود وضع اقتصادی و معیشتی روستاها خواهد داشت. کارآفرینان روستایی با توسعه فعالیتهای خود، پیوند بین اجتماعات روستایی و جوامع بزرگتر را قویتر می‌کنند، تا جایی که روستاییان وارد سطوح جهانی اقتصاد می‌شوند (رضائی مقدم، معصومی، ۱۳۹۷: ۸۶). توسعه روستایی عامل بهبود شرایط زندگی افراد کم درآمد ساکن روستا و خودکفا ساختن آنان در روند کلی توسعه یک کشور است و این خودکفایی جزو برنامه‌های کارآفرینی است (فیروزی و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۷). کارآفرینی در مناطق روستایی می‌تواند با بهبود وضعیت اشتغال و تنوع بخشی به خدمات محلی، از روستائیان به صورت پایدار حمایت کند و از اینروست که معتقدیم لازمه دستیابی به توسعه پایدار روستایی، توسعه کارآفرینی است.

پیشینه تحقیق

پیرداده بیرانوند و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی پیشرانهای انسانی در توسعه کارآفرینی گردشگری در روستای بیشه را مورد بررسی قرار داده اند و به این امر تاکید کرده اند که به کارگیری کارآفرینی در مناطق جاذبه گردشگری منجر به پیدایش مشاغل جدید و رونق مجدد کسب و کارهای سنتی در محل میشود. فیروزی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی به بررسی رابطه متقابل بین توسعه کارآفرینی و گردشگری پایدار روستایی در روستای خارستان پرداختند. ایشان بر این باورند که گردشگری به درجه بالایی از مشارکت کارآفرینانه نیاز دارد. تقویت عناصر کارآفرینانه در تمامی سطح‌های سیستم آموزشی، توسعه برنامه‌های هدایتی و حمایتی میتواند به افزایش سطح توسعه کارآفرینی و شکل گیری نگرشهای مثبت نسبت به کارآفرینی کمک نماید. راست قلم و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی پیشرانهای کلیدی رهیافت روستای خلاق را با استفاده از نرم افزار میک مک تعیین کرده اند و به این نتیجه رسیده اند که عوامل جامعه روستایی، بستر سازی دانش بومی صنایع منطبق، بسترهای اجتماعی و انعطاف پذیری دارای بالاترین امتیاز هستند و عوامل فضای روستایی، ارتباطات روستایی، چشم انداز، خطر پذیری و مشارکت در تحقق رهیافت روستای خلاق بیشترین اثرگذاری را دارند. موسکاردو (۲۰۱۴) در پژوهشی به موضوع گردشگری و هدایت جامعه در مناطق روستایی و ارتباط بین پویایی، کارآفرینی، توسعه گردشگری و رفاه جامعه پرداخته است. او معتقد است که درک خصوصیات و اقدامات کارآفرینان گردشگری یک بعد مهم از گردشگری است که باید در

تدوین چارچوب‌های نظری برای تبیین و پیش بینی تأثیرات گردشگری در نظر گرفته شود. لوسیا پاتو و تیکزیرا (۲۰۱۶) در پژوهشی که انجام داده اند اینگونه بیان کرده اند که؛ یک کارآفرین یک ترکیب و محصول جدیدی را خلق میکند که به یک عامل پویا برای تغییر اقتصادتبدیل میشود و چنین ترکیباتی که می‌تواند ایجاد شوند عبارتند از: توسعه محصولات جدید، توسعه روشهای جدید تولید، شناسایی بازارهای جدید، توسعه منابع جدید عرضه و پیاده سازی برخی از اشکال جدید زمانی در صنعت. پاتل و چاودا (۲۰۱۳)، در مقاله ای با عنوان کارآفرینی روستایی درهند: چالش و مسائل به این نتیجه رسیده اند که؛ مسائل مربوط به توسعه کارآفرینی در روستاها شامل مسائل مالی (کمبود زیرساختها، نرخ پایین سرمایه گذاری)؛ مسائل بازار (رقابت، حضور واسطه ها)، مسائل مدیریتی (کمبود دانش فناوری اطلاعات، تشریفات قانونی)، و مسائل منابع انسانی (کمبود نیروی متخصص و ماهر). جامان و آلام (۲۰۱۶) در مقاله ای با عنوان کارآفرینی به عنوان نیروی محرکه (پیشران) برای توسعه گردشگری روستایی به این نتیجه رسیده اند که برای ایجاد علاقه و تمایل به مشارکت در کارآفرینی باید از مشوقها و پشتیبانیهای مختلفی از جمله دسترسی به سرمایه، فرصت حضور در دوره‌ها و آموزش کارآفرینی و جنبه‌های بازاریابی استفاده کرد. مطالعه پژوهشهای صورت گرفته نشان از این دارد که پژوهشگران به بررسی تاثیر پیشرانهای انسانی کارآفرینی بر توسعه گردشگری روستایی پایدار و همچنین تاثیر آنها بر پایداری توسعه روستاها نپرداخته اند از اینرو پژوهش حاضر علاوه بر مطالعه پیشرانهای انسانی کارآفرینی گردشگری، تاثیر آنها را بر توسعه روستایی پایدار نیز مورد توجه قرار داده است. نتایج پژوهش نگارنده نشان می‌دهد تا کنون پژوهشی به منظور مطالعه پیشرانهای انسانی توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در منطقه مورد مطالعه انجام نشده است.

روش شناسی تحقیق

پژوهش حاضر با توجه به ماهیت موضوع و هدف مورد نظر از نوع کاربردی و به شیوه پیمایشی اجرا شده و اطلاعات مورد نیاز برای انجام پژوهش با استفاده از انواع روشهای میدانی و کتابخانه‌ای به دست آمده است. جامعه آماری تحقیق گردشگران غیربومی بودند که در بهار و پاییز ۱۳۹۸ از روستاهای دهستان فیلیستان بازدید کرده اند. به دلیل اینکه حجم کل جامعه آماری نامعلوم و واریانس جامعه آماری نیز نامشخص بود، حجم جامعه آماری این پژوهش ۱۷۰ نفر از گردشگران غیر بومی تعیین شد. پرسشنامه به عنوان ابزار پژوهش، به صورت نمونه گیری در دسترس در اختیار گردشگران قرار گرفت. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخت می‌باشد که شاخصها و گویه‌های به کار رفته در زمینه پیشرانهای انسانی کارآفرینی گردشگری روستایی پایدار، در جدول شماره ۳ و تاثیرات کارآفرینی بر توسعه گردشگری روستایی پایدار در جدول شماره ۷ و شاخص‌های تبیین کننده وضعیت روستاهای دهستان فیلیستان از نظر پایداری در ابعاد مختلف در جدول شماره ۱۱ آورده شده است. روایی پرسشنامه‌ها طبق نظر اساتید صاحب نظر جغرافیا و برنامه ریزی روستایی تأیید شد. اعتبارسنجی آن نیز با روش آلفای کرونباخ، به دست آمده و تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS و تکنیک‌های ARAS, WASPAS و CODAS انجام شده است.

جدول (۳): توضیح پارامترهای پیشرانهای انسانی توسعه کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی

مؤلفه	شاخص	گویه‌ها	تعداد گویه‌ها	آلفای کرونباخ
پیشران‌های توسعه	پیشران‌های ذهنی	اعتماد اجتماعی، مشارکت، انضباط اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد به نفس و خودباوری، آینده نگری	۶	۰/۹۲
کارآفرینی	پیشران‌های عینی	آموزش، مهارت و دانش، دسترسی به سرمایه، دسترسی به زیر ساختهای فیزیکی، نوآوری و خلاقیت، تولید، فروش و بازاریابی	۷	۰/۸۸

منبع: پیر داده بیرانوند و همکاران (۱۳۹۱)، سیوچینا و همکاران (۲۰۱۶)، لیو و چنگ (۲۰۱۸)

تکنیک ارزیابی تولید وزن تجمعی WASPAS نوعی از مدل‌های ترکیبی محسوب میشود که دارای دقت بسیار بالایی در تصمیمات پیچیده هستند (حاجی نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱۳). تکنیک WASPAS^۱ تکنیکی بسیار دقیق و حساس میباشد که ماتریس

^۱ Weighted Aggregated Sum Product Assessment (WASPAS)

تصمیم گیری آن برپایه داده‌های جدید و عینی می‌باشد که دارای مزایای متعددی می‌باشد، از جمله؛ سادگی محاسبات ریاضی و قابلیت ارائه نتایج دقیق تر از گزینه‌های تحقیق (چاربورتی، کازیمیارز، ۲۰۱۴ : ۱۷)؛ کارایی بالادر مسائل پیچیده تصمیم گیری وهمچنین نتایج حاصل از این مدل ازدقت بالایی برخوردار (حاجی نژاد و همکاران، ۱۳۹۴ : ۲۳۱ و ۲۱۴) می‌باشد. در این پژوهش باتوجه به اهمیت تحقیق در منطقه مورد مطالعه از تکنیک ترکیبی قوی واسپاس استفاده شده است. تکنیک^۱ CODAS به معنی ارزیابی مبتنی بر فاصله ترکیبی می‌باشد. این تکنیک اولین بار توسط مهدی کشاورز قرابایی وهمکاران در سال ۲۰۱۶ ارائه شد که یکی از روشهای تصمیم گیری چند شاخصه است که هدف آن رتبه بندی گزینه هابا اساس تعدادی معیار است. روش کوداس مطلوبیت گزینه‌ها را براساس دو روش تعیین میکند. اولین روش محاسبه فاصله اقلیدسی گزینه‌ها از ایده آل منفی و دومین روش محاسبه فاصله تاکسی^۲ گزینه‌ها از ایده آل منفی است. تکنیک^۳ (ARAS) در سال ۲۰۱۰ توسط آقای زاوادیسکاس و ترکسیس ارائه شد و به معنی ارزیابی نسبت جمعی می‌باشد. از این روش جهت رتبه بندی گزینه‌های پژوهش استفاده میشود. روش ARAS مبتنی بر این استدلال است که با استفاده از مقایسه‌های ساده نسبی میتوان پدیده‌های دنیای پیچیده را درک کرد. روش ARAS اجازه میدهد تا سطح عملکرد جایگزین را تعیین کنید و نسبت هر یک از گزینه‌های جایگزین، ایده آل را نشان می‌دهد.

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

شهرستان پاکدشت با وسعتی معادل ۶۱۰ کیلومتر مربع، حدود ۳/۲ درصد از مساحت استان تهران را به خود اختصاص داده و با ارتفاع ۱۰۱۳ متر از سطح دریا در زمین‌های آبرفتی جنوب رشته‌کوه‌های البرز قرار گرفته است. این دهستان، در بخش مرکزی شهرستان پاکدشت واقع شده و شامل روستاهای فیلیستان، جیتو، ارمبویه، گلزار (گلزار بالا و پایین)، جمال آباد و محمودآباد خالصه و دو روستای زیر ۲۰ خانوار تیجن و دامپروری باهری است. جمعیت و خانوار روستاها در جدول شماره ۴ ارائه شده است. فعالیت اصلی روستائیان در این دهستان، کشاورزی و به‌ویژه کشت گلخانه‌ای و کشت گل و گیاهان زینتی است که نسبت به سایر دهستان‌های شهرستان پاکدشت از سطح توسعه مطلوب‌تری برخوردار است.

نقشه شماره ۱: موقعیت جغرافیایی روستاهای دهستان فیلیستان در شهرستان پاکدشت

¹ Combinative Distance-based Assessment (CODAS)

² Taxicab distance

³ Additive Ratio Assessment (ARAS)

بحث و ارائه یافته‌ها

ویژگی‌های جمعیت شناختی پاسخ دهندگان

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه نشان می‌دهد که ۱۱۴ نفر از گردشگران به پرسشنامه‌های توزیع شده پاسخ داده‌اند. آنالیز داده‌ها در قسمت ویژگی‌های جمعیت شناختی نشان می‌دهد که از تعداد پاسخگویان ۶۳/۱۶٪ (۷۲ نفر) را مردان ۳۶/۸۴٪ (۴۲ نفر) را زنان تشکیل داده‌اند. همچنین توزیع فراوانی پاسخگویان را بر اساس سن مورد بررسی قرار می‌دهد، که افراد در رده سنی بین ۲۵-۳۴ سال، بیشترین میزان از پاسخ دهندگان را شامل شده‌اند و ۳۶/۸۴٪ از پاسخگویان دارای مدرک لیسانس بوده‌اند.

جدول (۴): ویژگی‌های جمعیت شناختی پاسخ دهندگان

گروه‌های سنی (سال)	فراوانی	درصد فراوانی	تحصیلات	فراوانی	درصد فراوانی
۱۸-۲۴/۹۵	۱۷	۱۴/۹۱	زیر دیپلم	۱۴	۱۲/۲۹
۲۵-۳۴/۹۵	۳۳	۲۸/۹۵	دیپلم و فوق دیپلم	۲۵	۲۱/۹۲
۳۵-۴۴/۹۵	۲۸	۲۴/۵۶	لیسانس	۴۲	۳۶/۸۴
۴۵-۵۴/۹۵	۱۸	۱۵/۷۹	فوق لیسانس و دکترا	۳۳	۲۸/۹۵
۵۵-۶۴/۹۵	۱۰	۸/۷۸		-	-
۶۵ به بالا	۸	۷/۰۱		-	-
جمع	۱۱۴	۱۰۰		۱۱۴	۱۰۰

یافته‌های تحقیق

بعد از اینکه معیارهای تحقیق با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای مشخص شد (جدول شماره ۳، ۷ و ۱۱)، پرسشنامه تحقیق براساس این معیارها تهیه و بعد از تاییدروایی و پایایی در اختیار جامعه آماری تحقیق قرار گرفت. در گام نخست، با توجه به گسترش کارآفرینی در زمینه گردشگری روستایی در روستاهای دهستان واهمیت بالای موضوع از نظر مردم محلی و مسئولین منطقه، برای دستیابی به نتایج دقیق‌تر و به منظور رتبه بندی روستاها از منظر پیشرانهای انسانی، از تکنیک ارزیابی تولید وزنی تجمعی^۱ استفاده شده است. شاخصهای تحقیق با استفاده از روش آنتروپی^۲ شانون موردسنجش و وزن دهی قرار گرفتند و در مرحله بعد، برآورد واریانس مقادیر معیارهای استاندارد شده انجام شد: در مرحله نهایی، به منظور رتبه بندی گزینه‌ها مقدار عددی λ و Q_i از طریق فرمول‌های زیر محاسبه می‌گردد:

$$\lambda = \frac{\sigma^2(q_i^{(2)})}{\sigma^2(q_i^{(1)}) + \sigma^2(q_i^{(2)})}$$

$$q_i = \lambda q_i^{(1)} + (1 - \lambda) q_i^{(2)} = \lambda \sum \bar{X}_{ij} w_j + ((1 - \lambda)) \prod (\bar{X}_{ij})^{w_j}, \lambda = 0, 0.1, 0.00, 1$$

^۱ WASPAS^۲ Entropy

جدول (۵): محاسبه وزن شاخص‌ها با استفاده از روش انتروپی شانون

معیارها	وزن شاخص	معیارها	وزن شاخص	معیارها	وزن شاخص
اعتماد اجتماعی	۰/۹۹۴۷	آموزش	۰/۹۹۲۵	خودباوری	۰/۹۷۷۱
مشارکت	۰/۹۸۲۹	مهارت	۰/۹۹۴۷	آینده نگری	۰/۹۸۰۵
انضباط اجتماعی	۰/۹۹۸۹	دسترسی به سرمایه	۰/۹۶۰۹	امنیت اجتماعی	۰/۹۹۳۳
تولید، فروش و ...	۰/۹۸۰۵	دسترسی به زیرساختها	۰/۹۳۴۸	انسجام اجتماعی	۰/۹۷۰۳
نوآوری و خلاقیت	۰/۹۷۱۲				

مطابق جدول شماره ۵، شاخص‌های انضباط اجتماعی، امنیت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مهارت و آموزش بر اساس روش انتروپی شانون بالاترین امتیاز را به ترتیب کسب کرده اند.

جدول (۶): نتیجه تکنیک WASPAS

رتبه بندی گزینه ها	Q_i	λ	$\sigma^2(Q_i^{(2)})$	$\sigma^2(Q_i^{(1)})$	گزینه/شاخص
۶	۰/۰۷۸۷	۰/۵۰۶	۰/۰۰۰۴۲۵	۰/۰۰۰۴۱۴	محمود آباد خالصه
۳	۰/۰۹۸۵	۰/۶۲۱	۰/۰۰۰۳۱۲	۰/۰۰۰۱۹	جیتو
۵	۰/۰۷۹۶	۰/۷۷۶	۰/۰۰۰۵۳۱	۰/۰۰۰۱۵۳	ارمیویه
۴	۰/۰۹۵۳	۰/۷۳۹	۰/۰۰۰۳۴۷	۰/۰۰۰۱۲۲	جمال آباد
۲	۰/۱۰۴۹	۰/۷۵۳	۰/۰۰۰۲۸۴	۰/۰۰۰۰۹۳	فیلمستان
۱	۰/۱۱۲۱	۰/۹۰۴	۰/۰۰۰۵۰۲	۰/۰۰۰۰۵۳	گلزار

مطابق جدول شماره (۶) و نتایج حاصل از تکنیک WASPAS نشان میدهد که ابعاد مختلف پیشرانهای انسانی در روستای گلزار (در این روستا، Q_i معادل ۰/۱۱۲۱ می باشد) بیشترین تاثیر را در روند توسعه کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی در بین روستاهای این دهستان داشته و در روستای محمود آباد خالصه (در این روستا، Q_i معادل ۰/۰۷۸۷ می باشد) کمترین تاثیر را دارا بوده است. در روستای گلزار، گلخانه‌های بزرگ صنعتی و مدرن زعیم، خادم، شریفی و ... همراه با شرکت‌ها و صنایع کارگاهی وابسته به کشت گل و گیاهان زینتی دیده می شود تا جایی که این روستا به عنوان قطب گل و گیاه کشور نام گرفته و بزرگترین نمایشگاه گل خاورمیانه در این روستا قرار گرفته است. روستای گلزار به دلیل وضعیت آب و هوایی و اقلیم بسیار مناسب برای رشد و پرورش انواع گل و گیاه به عنوان یک منطقه توریستی در پایتخت مطرح میباشد و حداقل ۴۰ نمایشگاه گل و گیاهان زینتی به طور دایم در تمام فصول سال دایر می باشد و سهم بیش از ۷۵ درصد صادرات گل‌های تک شاخه‌ای به سایر کشورها را به خود اختصاص داده است. در روستای گلزار بیش از ۹۰۰ کشاورز گلکار فعالیت میکنند و بیش از ۱۰ هزار نفر به طور مستقیم در گلخانه‌های این روستا مشغول به کار هستند (سایت فرمانداری شهرستان پاکدشت، به نقل از مهندس رضاخانی بخشدار بخش مرکزی شهرستان پاکدشت). اکثر افراد فعال در این زمینه از تخصص، دانش و مهارت کافی برخوردارند و با تعاملات قوی که بایکدیگر و موسسات مالی و اعتباری و بازارهای فروش داخلی و خارجی دارند نسبت به سایر روستاها قویتر عمل میکنند. در این روستا گردشگری مبتنی بر کشت گل و گیاهان زینتی در کنار اکوتور کویر و اکوتور کوهستان در کویر ورامین و کوهستان‌های قره آغاج، جلویک و دوگوش همراه با جاذبه‌های متعدد فرهنگی - تاریخی شهرستان در نزدیکی این روستا (قلعه ترپاق، پل تاریخی جیتو، قلعه محمود آباد، عمارت نصریه و چندین امامزاده و مقبره شیخ کلینی) توانسته در توسعه گردشگری کوتاه مدت و یک روزه موفقتر از سایر روستاها عمل کند و براساس تکنیک WASPAS رتبه اول را به خود اختصاص دهد. در گام دوم؛ با توجه به تاثیرات کارآفرینی بر روند توسعه گردشگری روستایی پایدار در دهستان فیلمستان و حساسیت موضوع از نظر حفظ محیط زیست و حفظ فرهنگ غنی و هویت محلی مردم روستا، در این پژوهش برای دستیابی به نتایج دقیق تر و به منظور رتبه بندی

روستاها از تکنیک CODAS استفاده شده است. برای بررسی تاثیراتی که کارآفرینی بر توسعه گردشگری روستایی پایدار گذاشته است از پارامترهای زیر که در جدول شماره (۷) آمده است، استفاده شده است.

جدول(۷): شاخص‌ها و گویه‌های تاثیرات کارآفرینی بر توسعه گردشگری روستایی پایدار

مؤلفه	گویه	آلفای کرونباخ
تنوع بخشی به اشتغال محلی	بهبود وضعیت اشتغال، ایجاد شغل مکمل و پاره وقت، بهبود کمیت و کیفیت صنایع دستی، اشتغال در فعالیتهای غیرزراعی، اشتغال در امور ساخت و ساز، خدمات راهنمایی گردشگران	۰/۹۸
تنوع بخشی به منابع درآمد خانوار	فروش بی واسطه محصولات کشاورزی، بازگشت سرمایه‌ها و سرمایه گذاری در فعالیتهای جدید، فروش داروهای گیاهی و سبزیجات محلی، کسب درآمد از فعالیتهای خدماتی، رقابت پذیری در ارائه خدمات مطلوبتر	۰/۹۵
مدیریت منابع	حفظ محیط زیست، شناسایی منابع جدید گردشگری، افزایش مشارکت روستائیان، افزایش همیاری و همکاری روستائیان، سرمایه گذاری در خدمات گردشگری	۰/۸۶
ریسک پذیری	افزایش اشتغال در فعالیتهای جدید، ریسک پذیری در سرمایه گذاری، ایده پردازی، خودباوری، توانمند شدن روستائیان	۰/۸۱
خلاقیت و آینده نگری	برنامه ریزی دقیق تر و علمی تر، انگیزه برای موفقیت، خود اشتغالی، استفاده از فرصتهای جدید	۰/۸۳

منبع: محمدی یگانه، عینالی، بیگدلی، ۱۳۹۳؛ تقدیسی، هاشمی، هاشمی، ۱۳۹۴؛ شهرکی، موحدی، فرانی، ۱۳۹۵

مرحل انجام تکنیک CODAS عبارتند از؛ روش تشکیل ماتریس تصمیم گیری، نرمال سازی ماتریس تصمیم و سومین مرحله تشکیل ماتریس نرمال وزن دار است. پس از تشکیل ماتریس نرمال موزون، زمان محاسبه نقطه ایده آل منفی^۱ است (احمدبادی و همکاران، ۲۰۱۷: ۳۱). در تکنیک CODAS نرمال سازی به روش رومینا صورت می‌گیرد.

جدول(۸): وزن شاخص‌ها با استفاده از روش انتروپی شانون

شاخص	تنوع بخشی به اشتغال محلی	تنوع بخشی به منابع درآمد خانوار	مدیریت منابع	ریسک پذیری	خلاقیت و آینده نگری
وزن	۰/۱۱۴	۰/۳۰۱	۰/۲۶۶	۰/۱۹۴	۰/۱۲۵

چهارمین مرحله؛ تعیین میزان مطلوبیت هر گزینه که ابتدا میزان دوری هر گزینه از ایده آل منفی با استفاده از دو نوع فاصله اقلیدسی و فاصله منتهن یا فاصله تاکسی محاسبه می‌شود و در مرحله نهایی، برای انتخاب گزینه بهینه از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$H_{ik} = (E_i - E_k) + (\psi(E_i - E_k) \times (T_i - T_k))$$

مقدار پارامتر ψ براساس میزان آستانه τ تعیین می‌شود. هرچه مقدار H هرگزینه بیشتر باشد آن گزینه از اولویت بیشتری برخوردار است. پیشنهاد میشود که پارامتر τ بین ۰/۰۱ تا ۰/۰۵ تعیین شود (کشاورز غربائی و همکاران، ۲۰۱۶: ۳۰).

¹ Negative-ideal solution

جدول (۹): فواصل اقلیدسی و تاکسی

Taxicab distances	Euclidean distance	گزینه/شاخص
۰/۰۶۴۷	۰/۰۶۴۸	محمود آباد خالصه
۰/۳۱۱۷	۰/۱۸۵۲	جیتو
۰/۳۴۲۲	۰/۱۹۵۹	ارمبویه
۰/۶۳۸۰	۰/۲۰۰۲	جمال آباد
۰/۶۷۷۵	۰/۳۱۹۰	فیلمستان
۰/۶۷۷۵	۰/۳۱۹۰	گلزار

جدول (۱۰): محاسبه ماتریس ارزیابی و محاسبه H

رتبه	H	گلزار	فیلمستان	جمال آباد	ارمبویه	جیتو	محمود ...	روستا
۵	-۲/۹۴۸	-۰/۸۶۷	-۰/۸۶۷	-۰/۴۳۸	-۰/۴۰۸	-۰/۳۶۷	۰	محمود آباد
۴	-۱/۰۷۵	-۰/۴۹۹	-۰/۴۹۹	-۰/۰۷۱	-۰/۰۴۱	۰	۰/۳۶۷	جیتو
۳	-۰/۴۹۶	-۰/۴۵۸	-۰/۴۵۸	-۰/۰۳۰	۰	۰/۰۴۱	۰/۴۰۸	ارمبویه
۲	-۰/۳۱۶	-۰/۴۲۸	-۰/۴۲۸	۰	۰/۰۳۰	۰/۰۷۱	۰/۴۳۸	جمال آباد
۱	۲/۲۵۳	۰	۰	۰/۴۲۸	۰/۴۵۸	۰/۴۹۹	۰/۸۶۷	فیلمستان
۱	۲/۲۵۳	۰	۰	۰/۴۲۸	۰/۴۵۸	۰/۴۹۹	۰/۸۶۷	گلزار

یافته‌های جدول شماره (۱۰)، بر اساس تکنیک CODAS نشان می‌دهد که تأثیرات کارآفرینی بر توسعه گردشگری روستایی پایدار در روستاهای گلزار و فیلمستان بیش از سایر روستاهای دهستان فیلمستان بوده و این بدان معناست که بر اساس نتایج پژوهش حاضر، این روستاها به دلیل توسعه کارآفرینی در زمینه گردشگری روستایی از سایر روستاها توسعه یافته تر هستند. در مرحله آخر، با استفاده از تکنیک ARAS، میزان پایداری روستاهای دهستان فیلمستان در ابعاد محیطی، کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و نهادی مورد بررسی و سنجش قرار گرفته است. جدول شماره (۱۱)، مؤلفه‌ها و معیارهای تبیین‌کننده ابعاد پایداری را نشان می‌دهد.

جدول (۱۱): مؤلفه‌ها و شاخص‌های تبیین‌کننده وضعیت روستاهای دهستان فیلمستان از نظر پایداری

ابعاد	معیار	آلفای کرونباخ
محیطی	آلودگی صوتی، بصری و هوا؛ بهداشت محیط، دفع پسماندها، فضای سبز، مخاطرات طبیعی	۰/۸۵
کالبدی	کیفیت ساختمان‌ها، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی، کیفیت پیاده‌روها و معابر	۰/۸۲
اقتصادی	میزان و نوع اشتغال، میزان درآمد خانوار، نرخ بیکاری، پس‌انداز خانوار	۰/۸۷
اجتماعی	کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی، مشارکت، امنیت اجتماعی	۰/۷۸
نهادی	عدالت، نهادهای مدنی	۰/۷۶

منبع: یافته‌های تحقیق

مراحل انجام این تکنیک عبارتند از: تشکیل ماتریس تصمیم، تعیین مقدار ایده آل فرضی، نرمال کردن ماتریس تصمیم، وزن دار کردن ماتریس تصمیم، محاسبه مطلوبیت کل هر گزینه یا مقدار بهینگی (Ki)، محاسبه درجه سودمندی یا مطلوبیت نسبی (Si) هر گزینه و رتبه بندی گزینه‌ها.

جدول (۱۲): مقدار Si, Ki و رتبه بندی گزینه ها

روستا	Si	Ki	رتبه بندی گزینه ها
محمود آباد	۰/۱۵۹۰	۰/۸۷۳۱	۵
جیتو	۰/۱۶۵۹	۰/۹۱۱۰	۳
ارمبویه	۰/۱۶۳۵	۰/۸۹۷۸	۴
جمال آباد	۰/۱۶۶۸	۰/۹۱۵۹	۲
فیلمستان	۰/۱۷۶۲	۰/۹۶۷۶	۱
گلزار	۰/۱۷۶۲	۰/۹۶۷۶	۱

با توجه به میزان Ki، روستاهای گلزار و فیلمستان در بین سایر روستاهای دهستان فیلمستان از لحاظ پایداری در رتبه اول قرار دارند. نتایج حاصل از مدل ARAS (رتبه‌بندی روستاها از لحاظ پایداری) و مدل CODAS (تاثیرات کارآفرینی بر توسعه گردشگری روستایی پایدار) و تکنیک WASPAS (وضعیت پیش‌ران‌های انسانی توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی پایدار) کاملاً با هم مطابقت دارند و روستای گلزار هم از لحاظ شاخصهای پایداری و هم از لحاظ تاثیرات کارآفرینی و هم از نقطه نظر وضعیت پیش‌رانهای انسانی توسعه کارآفرینی در رتبه اول قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

از آنجا که مناطق روستایی به عنوان قاعده نظام و فعالیت ملی، نقش اساسی در توسعه ملی ایفا می‌کنند، اگر در جریان پیشرفت و توسعه نواحی روستایی وقفه ایجاد شود، پیامدهای این وقفه نه تنها حوزه‌ها و مناطق روستایی، بلکه نواحی شهری را نیز متاثر می‌کند. کارآفرینی در روستا نتیجه تعامل بین ویژگی‌های فردی کارآفرین و محیط اطراف کارآفرین است و علاوه بر اینکه یک فعالیت اقتصادی است بلکه یک فعالیت اجتماعی نیز به حساب می‌آید. کارآفرینی در گردشگری روستایی، پویا و به سرعت در حال تغییر است. پیش‌ران‌های توسعه صنعت گردشگری روستایی وابسته به سیاست‌گذاری‌ها و زیرساخت‌های سخت افزاری و نرم افزاری مختلفی است که این پیش‌رانها نقش بازساخت آینده فضاهای زندگی روستایی را بازی می‌کنند. توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی را می‌توان به عنوان سیاستی مبتنی بر بازساخت جغرافیایی در مناطق روستایی فرض کرد که می‌تواند به نوعی تقسیم جدید فضایی نیروی کار، انرژی و منابع رهنمون شود و در نهایت، منجر به تغییر در کیفیت زندگی مردم روستایی بر اساس نظریه توسعه پایدار گردد که در آن ابعاد مختلف توسعه کارآفرینی و دیدگاه‌های موجود، به عنوان قمرها و اجزای اصلی نمود می‌یابند و در نهایت رویکردی ترکیبی را در توسعه کارآفرینی مناطق روستایی ایجاد می‌کنند (سجاسی قیداری صادقلو، رکن الدین افتخاری، ۱۳۹۴: ۷۴). در پژوهش حاضر به منظور بررسی دقیق و همه جانبه موضوع کارآفرینی در گردشگری روستایی پایدار، از تکنیک‌های واسپاس، کداس و آراس استفاده شده است. تکنیک WASPAS نشان داد که ابعاد مختلف پیش‌ران‌های انسانی در روستای گلزار (در این روستا، Q_i معادل ۰/۱۱۲۱ می‌باشد) بیشترین تاثیر را در روند توسعه کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی در روستاهای این دهستان داشته است. توسعه کارآفرینی در روستای گلزار بعنوان یک استراتژی مهم در توسعه روستایی توانسته است سبب کاهش استفاده از منابع طبیعی به دلیل گسترش گلخانه‌های مدرن و کشت به روش هیدروپونیک، به حداقل رساندن اتلاف منابع به واسطه استفاده از فناوری‌های مدرن آبیاری، حفظ کیفیت محیطی و حفاظت از تنوع زیستی شود. بر اساس شاخص‌های تنوع بخشی به اشتغال محلی، تنوع بخشی به درآمد خانوار، مدیریت منابع، ریسک‌پذیری و خلاقیت و آینده نگری و با کمک تکنیک CODAS تاثیرات کارآفرینی در توسعه گردشگری روستایی پایدار مورد بررسی و سنجش قرار گرفت و نتیجه این تکنیک نشان داد که کارآفرینی در توسعه گردشگری روستایی پایدار در روستاهای گلزار و فیلمستان بیش از سایر روستاهای دهستان بوده است. در سطح روستاهای گلزار و فیلمستان، گردشگری و کارآفرینی در این زمینه توانسته علاوه بر درآمد زایی از منابع جدید با افزایش خودباوری و اعتماد به نفس روستائیان، مشارکت و انسجام اجتماعی و آینده نگری و همچنین با دستیابی به تکنولوژی و فناوریهای مدرن، افزایش درآمد و سرمایه، دسترسی به زیر ساخت‌های فیزیکی مناسب تر و بهره‌گیری از دانش و مهارت‌های بیشتر به

پایداری توسعه گردشگری دست یابند. در مرحله آخر، با استفاده از تکنیک ARAS، میزان پایداری روستاهای دهستان فیلیستان در ابعاد محیطی، کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و نهادی مورد بررسی و سنجش قرار گرفت. با توجه به میزان Ki، روستاهای گلزار و فیلیستان در بین سایر روستاهای دهستان از لحاظ پایداری در رتبه اول قرار گرفتند. در این دو روستا کیفیت زندگی، امنیت اجتماعی، کیفیت ابنیه، بهداشت محیط، حمل و نقل عمومی، اشتغال و درآمد نسبت به سایر روستاهای دهستان مطلوبتر می‌باشد. بر اساس نتایج به دست آمده از این پژوهش می‌توان گفت تامین سرمایه برای شکل‌گیری فعالیت‌های کارآفرینانه و آموزش روستائیان و بسترسازی دانش بومی به همراه حفظ محیط زیست می‌تواند روند توسعه روستاها را تشدید کند که از اینرو نتیجه این پژوهش با نتیجه پژوهش پیر داده بیرانوند و همکاران (۱۳۹۷) از نقطه نظر تاکید ایشان بر تامین سرمایه و با نتیجه پژوهش راست قلم، صیدایی، نوری (۱۳۹۵) از نظر تاکید بر بسترسازی دانش بومی همخوانی دارد. کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی پایدار به معنای ارائه محصولات جدید به همراه شناسایی بازارهای جدید می‌باشد که از این منظر با نتیجه تحقیق لوسیا پاتو و تیکزیرا (۲۰۱۶) همخوانی دارد. با توجه به ساختارهای طبیعی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جامعه روستایی دهستان فیلیستان، مهارت آموزی کارآفرینان و انگیزه بالای اهالی روستاها در توسعه این صنعت و همراهی موسسات مالی و اعتباری و خلاقیت کارآفرینان در شکل‌گیری انواع گردشگری روستایی سبب فعالتر شدن جامعه روستایی در کارآفرینی در این حوزه شده است که از این بابت، نتیجه این پژوهش با یافته‌های موسکاردو (۲۰۱۴) مطابقت دارد. در منطقه مورد مطالعه مسائلی که به بهتر شدن شرایط توسعه کارآفرینی با توجه به منابع انسانی در حوزه گردشگری می‌شود شامل مسائل بازار (رقابت، حضور واسطه‌ها)، مسائل مدیریتی (کمبود دانش فناوری اطلاعات، تشریفات قانونی) و مسائل منابع انسانی (کمبود نیروی متخصص و ماهر) می‌باشد که با نتیجه پاتل و چاودا (۲۰۱۳) همخوانی دارد. با توجه به شناختی که از جامعه روستایی مورد مطالعه به دست آمده است، در فرآیند تقویت کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی پایدار، متغیرهای منابع انسانی و جامعه شناختی به ویژه فاکتورهای انگیزشی نقش کلیدی ایفا می‌کند؛ چراکه هیچ توسعه‌ای بدون مشارکت، انسجام و انضباط اجتماعی، امنیت اجتماعی و خودباوری ذینفعان روستایی و اجتماعات محلی شکل نمی‌گیرد. پیشنهادهای زیر به منظور بهبود شرایط کارآفرینی با توجه به منابع انسانی در منطقه مورد مطالعه ارائه می‌شود:

الف) به کارگیری راهبردهای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی لازم جهت تقویت منابع انسانی روستاهای دهستان فیلیستان از طریق آموزش‌های تخصصی در زمینه راه اندازی کسب و کارهای مرتبط با گردشگری روستایی، شرکت روستائیان در کارگاه‌های آموزشی، ارتقاء خلاقیت و نوآوری و توجه به مدیریت منابع انسانی به ویژه منابع انسانی بومی تا علاوه بر توسعه کارآفرینی در منطقه زمینه بازگشت بیشتر جوانانی که به شهرها مهاجرت کرده اند فراهم شود؛

ب) به منظور افزایش موفقیت شغلی کارآفرینان روستایی در حوزه گردشگری روستایی پایدار، حمایت‌های لازم از آنان در زمینه‌های حذف تشریفات اداری و تسهیل شرایط اخذ وام، پوشش بیمه فردی و شغلی و برپایی بازارچه‌های فروش محصولات کشاورزی روستایی (اعم از محصولات دامی، باغی، زراعی و صنایع دستی) مورد توجه قرار گیرد.

ج) توجه به کارآفرینی دیجیتال و گسترش گردشگری مجازی و بازدید مجازی از این روستاها با توجه به قابلیت بالای کویر و کوهستان‌های اطراف روستاهای دهستان فیلیستان و وجود گلخانه‌ها و نمایشگاه‌های دائمی گل با گلهای کمیاب و بی نظیر مانند نمایشگاه گل ارمیا (بزرگترین نمایشگاه گل خاورمیانه) و جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی متعدد در این دهستان در جذب گردشگر در شاخه‌های اکوتوریسم روستایی و فلوروکالچرال توریسم روستایی.

منابع

- ابراهیم زاده عیسی؛ ملکی گل آفرین؛ فرهادی نژاد حسین. (۱۳۹۴). برنامه ریزی ریزی استراتژیک توسعه گردشگری با تاکید بر توسعه پایدار در ناحیه خرم آباد، *جغرافیا و آمایش شهری- منطقه ای*، ۵(۱۴): ۱-۲۴.
- اکبری مرتضی؛ غلامزاده رضا؛ آراستی، زهرا. (۱۳۹۴). نیازسنجی آموزشی جوانان روستایی شهرستان ورامین در زمینه کارآفرینی به منظور راه اندازی کسب و کارهای صنایع دستی روستایی، *پژوهشهای روستایی*، ۶(۲): ۲۹۹-۳۲۲.
- اکبری سامانی ناهید؛ بدری سید علی؛ رضوانی محمدرضا. (۱۳۹۹). ارزیابی اکوسیستم کارآفرینی گردشگری، ۱۱۳: ۵۵۵-۵۷۵.
- پیرداده بیرانوند کبری؛ احمدوند مصطفی؛ شرفی سرابی وحید. (۱۳۹۷). پیشرانهای انسانی توسعه کارآفرینی در حوزه گردشگری روستای ایستگاه بیشه در شهرستان خرم آباد، *پژوهشهای روستایی*، ۹(۴): ۵۶۴-۵۸۰.
- تقیلو علی اکبر؛ سلطانی ناصر؛ آفتاب احمد. (۱۳۹۵). پیشرانهای توسعه روستاهای ایران، *برنامه ریزی و آمایش فضا*، ۲۰(۴): ۱-۲۸.
- حاجی نژاد علی؛ فتاحی احدالله؛ پایدار ابوذر. (۱۳۹۴). *کاربرد مدلها و فنون تصمیم گیری در جغرافیا*، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
- دسترنج منصوره؛ قنبری سمیه. (۱۳۹۹). بررسی وضعیت احساس امنیت اجتماعی و عوامل اجتماعی فرهنگی موثر بر آن در بین جوانان شهر لار، *امنیت ملی*، ۱۰(۳۵): ۱۳۱-۱۵۴.
- دیزجی منیره؛ زینی مریم. (۱۳۹۷). بررسی تاثیر آموزشهای دانشگاهی بر توسعه مهارت‌های کارآفرینی زنان، *رشد فناوری*، ۱۵(۵۷): ۳۴-۴۴.
- راست قلم مهدی؛ صیدایی اسکندر؛ نوری سید هدایت الله. (۱۳۹۵). تعیین پیشرانهای کلیدی رهیافت روستای خلاق با استفاده از نرم افزار میک مک، *پژوهشهای روستایی*، ۷(۲): ۳۱۶-۳۳۰.
- رحمانی بیژن؛ مرید سادات پگاه؛ شاهد سید حسین. (۱۳۹۷). پتانسیل گردشگری در توسعه کارآفرینی نواحی روستایی، *مدیریت شهری*، ۱۷(۵۰): ۶۵-۹۷.
- رحیمی روح الله؛ انصاری مجتبی، بمانیان محمد رضا؛ مهدوی نژاد محمد جواد. (۱۳۹۹). رابطه حس تعلق به مکان و مشارکت در ارتقای سرمایه اجتماعی سکونتگاه‌های غیر رسمی، *معماری و شهر پایدار*، ۸(۱): ۱۵-۳۱.
- رستمی فرحناز؛ احسانی فر تهمنه. (۱۳۹۷). پیشرانهای توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی، *کارآفرینی در کشاورزی*، ۵(۲): ۷۱-۸۳.
- رضایی روح اله؛ حسینی سید محمود؛ محمدی پابندی مریم. (۱۳۹۴). شناسایی و تحلیل موانع توسعه کارآفرینی سازمانی در تعاونی‌های توسعه روستایی استان زنجان، *راهبردهای توسعه روستایی*، ۲(۲): ۱۴۳-۱۵۶.
- رضائی مقدم کوروش؛ معصومی احسان. (۱۳۹۷). کارآفرینی روستایی پایدار؛ پاسخی به پیامدهای بی حد و مرز کارآفرینی در نواحی روستایی، *کارآفرینی در کشاورزی*، ۵(۲): ۸۳-۱۰۵.
- روزبهانی عباس؛ مرادی حوریه؛ عباسی حامد. (۱۳۹۹). تبیین آثار مولفه‌های پیش برنده توسعه کارآفرینی در مقصدهای گردشگری روستایی مورد مطالعه: بخش سامن شهرستان ملایر، *پژوهشهای روستایی*، ۱۱(۲): ۳۵۰-۳۶۶.
- ریاحی وحید؛ روشعلی محمد. (۱۳۹۸). ارزیابی اثرات توسعه کارآفرینی در توسعه گردشگری مناطق روستایی، *فضای گردشگری*، ۸(۳۰): ۸۳-۹۹.
- سجاسی قیداری حمدالله؛ صادق‌قلو طاهره؛ رکن الدین افتخاری عبدالرضا. (۱۳۹۴). سنجش و اولویت‌بندی راهبردهای توسعه کارآفرینی اکوتوریسم در مناطق روستایی. مطالعه موردی: روستاهای گردشگری رود دره‌ای استان تهران، *آمایش جغرافیایی فضا*، ۵(۱۶): ۷۳-۹۱.

- سروستان نرگس؛ عزیزی نژاد حسین. (۱۳۹۷). مروری بر روانشناسی کارآفرینی و بررسی نقش آن در کسب و کار، پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، ۱(۱): ۲۶-۴۰.
- سلیمی سبحان محمدرضا؛ فیضی سلمان؛ یاپنگ محمد. (۱۳۹۷). تحلیل اثرات کارآفرینی بر توسعه پایدار گردشگری روستایی، شهرستان اردبیل، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۷(۴): ۲۱-۳۶.
- شهرکی حسن؛ موحدی رضا؛ فرانی احمد یعقوب. (۱۳۹۵). تحلیل انسان شناختی کارآفرینی و توسعه روستایی در عصر جهانی شدن مطالعه موردی، استان همدان، پژوهش‌های انسان شناسی ایران، ۶(۱): ۲۳-۴۳.
- صادقیان بروجنی نجمه؛ کیانی سلمی صدیقه؛ غلامی یونس. (۱۳۹۹). شناسایی عوامل موثر بخش بر توسعه گردشگری خلاق و تاثیر آن بر پایداری رفتار از دیدگاه گردشگران در مناطق روستایی بروجن، پژوهش‌های روستایی، ۱۱(۴): ۶۹۵-۷۱۱.
- صادقی نیارکی عین الله؛ نادری نسب مهدی؛ رضانی نژاد رحیم. (۱۳۹۸). ارتباط بین سبک رهبری تحول گرا، خلاقیت و نوآوری سازمانی در ادارات تربیت بدنی آموزش و پرورش کشور، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۸(۶۴): ۱-۱۸.
- صالحی پور شمسی؛ ریاحی وحید؛ عزیزی اصغر؛ فتحی زاده فرح. (۱۳۹۸). قابلیت سنجی توسعه گردشگری روستایی با تأکید بر رویکرد توسعه پایدار، مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۴(۱): ۱۱۱-۱۲۷.
- طالشی مصطفی؛ خدپناه کیومرث؛ آقایاری محسن. (۱۳۹۷). ارزیابی و تحلیل توسعه پایدار روستاهای پیرامونی کانون‌های گردشگری در ناحیه اردبیل، جغرافیا و برنامه ریزی، ۲۲(۶۴): ۱۶۹-۱۸۸.
- عزیزی محمد؛ ترکشوند حسین. (۱۳۹۵). « نقش سرمایه کارآفرینی و اقتصاد خلاق در توسعه منطقه ای با چشم انداز سرمایه فکری». همایش ملی اقتصاد خلاق، دانشگاه آزاد اسلامی تهران غرب، دوم اسفند ۱۳۹۵: ۱-۸.
- فیروزی محمدعلی؛ گودرزی مجید؛ زارعی رضا. (۱۳۹۲). بررسی رابطه متقابل بین توسعه کارآفرینی و گردشگری پایدار روستایی مطالعه موردی: بازنگری: روستای خارستان شهرستان بهمان، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۳(۱۲): ۶۵-۸۴.
- قربانی مسعود؛ احمدی محمد طاهر؛ مصطفوی سید مهدی. (۱۳۹۳). بررسی اثر زیر ساختها بر رشد اقتصادی ایران طی سالهای ۱۳۵۵-۱۳۹۱، مجله مدیریت، اقتصاد و حسابداری، ۵(۱۷): ۴۹-۶۰.
- کنعانی فاطمه؛ حسن زاده علیرضا؛ الهی شعبان؛ طباطبائی‌ان سید حبیب الله. (۱۳۹۷). بررسی کاربرد روش‌های آینده نگری: مرور سیستماتیک، نشریه راهبرد، ۲۷(۸۷): ۵-۳۳.
- کیانی سلمی صدیقه؛ عباسیان سعید. (۱۳۹۹). تحلیل پیامدهای توسعه گردشگری بر توانمندسازی مناطق روستایی، جغرافیا و برنامه ریزی، ۲۴(۷۱): ۳۳۹-۳۶۷.
- مجتبابی کاظم؛ نوابخش مهرداد؛ کلدی علیرضا؛ زارع مهدوی قادر. (۱۳۹۹). تاثیر مهاجرت بر تغییر پذیری انسجام اجتماعی، نظم و امنیت انتظامی، ۱۳(۲): ۲۵۱-۷۱.
- محمدی یگانه بهروز؛ عینالی جمشید؛ بیگدلی اعظم. (۱۳۹۵). نقش کارآفرینی در توسعه مناطق روستایی با تأکید بر گردشگری مورد: دهستان حصار ولیعصر شهرستان آوج، برنامه ریزی منطقه ای، ۶(۲۱): ۱۹۳-۲۰۴.
- مزروعی نصرآبادی اسماعیل؛ فتاحی حمیدرضا؛ دولتشاه پیمان. (۱۳۹۹). تأثیر آمیخته بازاریابی کارآفرینانه بر موفقیت کارآفرینانه بنگاه‌های دانش بنیان با تبیین نقش تعدیلگر بازارگرایی، توسعه کارآفرینی، ۱۳(۱): ۱۴۱-۱۶۰.
- میرزایی سارا؛ زنگی آبادی علی. (۱۳۹۹). تحلیل فضایی شاخص‌های گردشگری و توسعه شهری با رویکرد شهر شاد، جغرافیا و برنامه ریزی، ۲۴(۷۳): ۳۷۹-۴۰۴.

- وظیفه رسول؛ خانی صیاد. (۱۳۹۹). نقش واسطه‌ای ظرفیت جذب دانش در تاثیر یادگیری الکترونیکی بر اعتماد اجتماعی کارکنان تامین اجتماعی استان اردبیل، *علوم اسلامی/انسانی*، ۶(۲۱): ۱۱۶-۱۲۸.
- ولائی محمد؛ عبداللهی عبدالله؛ منافی رضا؛ صفری نوید. (۱۳۹۴). تحلیل عوامل موثر بر توسعه پایدار روستایی با تاکید بر کارآفرینی مطالعه موردی، دهستان مرحمت آباد شمالی میاندوآب، *برنامه ریزی منطقه ای*، ۵ (۱۹): ۱۴۹-۱۶۲.
- ویسی فرزاد؛ نیکخواه چنور. (۱۳۹۷). واکاوی نقش گردشگری در معیشت و پایداری معیشت خانوارهای روستایی، *جغرافیا و برنامه ریزی*، ۲۲(۶۶): ۳۲۹-۳۴۸.

- Ahmed Badi, I., Abdulshahed, A. M., Shetwan, A. G., (2017). Supplier Selection Using Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) Method for Multi-Criteria Decision-Making, ICMNEE, The 1st International Conference on Management, Engineering and Environment, PP 27-38
- Avramenko, A., A.K. Silve, J., (2010). Rural entrepreneurship: expanding the horizons, *Entrepreneurship and Innovation Management*, 11(2): 140-156
- Baoren, s., (2012). Developing rural tourism: the PAT program and NONG JIA LE tourism in china, *International Journal OF Tourism Research*, 15(6): 611-619
- Chakraborty, S., Zavadskas, E. K., (2014). Applications of WASPAS method as a multi-criteria decision-making tool, *INFORMATICA*, 25(1): 1-20
- Ciochina, I., Iordache Carmen, M., Sirbu, A., (2016). Entrepreneurship in the Tourism and Hospitality Industry, *Management Strategies Journal*, 31 (3): 264-275
- Deller, S., Kures, M., Conroy, T., (2019). Rural entrepreneurship and migration, *Journal of Rural studies*, V 66: 30-42
- Figueroa-Armijos, M., Dabson, B., G. Johnson, T., (2012). Rural Entrepreneurship in a Time of Recession, *Entrepreneurship Research Journal*, 2(1): 1-29
- Gaddefors, J., R Anderson, A., (2019). Romancing the rural: Re conceptualizing rural entrepreneurship as engagement with context(s), *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 20(3): 159-169
- Jaman, M., Alam, R., (2016). Entrepreneurship as a Driving Force for Rural Tourism Development, *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 7(3): 254-263
- Keshavarz Ghorabae, M., Kazimieras, E., Turskis, Z., Antucheviciene, J., (2016). A New combinative distance – based assessment (CODAS) Method for multi-criteria decision-making, *Journal of Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 3(50): 25-45
- Korsgaard, S., Müller, S., Wittorff Tanvig, H., (2015). Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural – between place and space, *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 21(1):5-26
- Lai, Y., Vonortas, N. S. (2019). Regional entrepreneurial ecosystems in China. *Journal of Industrial and Corporate Change*, 28(4): 875-897.
- Lio, c.-w., cheng, j.-s., (2018). Exploring Driving Forces of Innovation in the MSEs: The Case of the Sustainable B&B Tourism Industry, *Sustainability Journal*, 10(11): 1-19
- Lordkipanidze, M., Brezet, H., Backman, M., (2005). The entrepreneurship factor in sustainable tourism development, *Journal of cleaner production*, 13(8): 787-798

- Lúcia Pato, M., Teixeira, A., (2016). Twenty Years of Rural Entrepreneurship: A Bibliometric Survey, European Society for Rural Sociology Sociologia Ruralis, 56(1): 3-29
- MC Areavey, R., MC Donagh, J., (2011). Sustainable rural tourism: lessons for rural development, Sociologia Ruralis, 51(2): 175-194
- Moscardo, G., (2014). Tourism and Community Leadership in Rural Regions: Linking Mobility, Entrepreneurship, Tourism Development and Community Well-Being, Journal Tourism Planning & Development, 11(3): 354-370
- Patel, B., Chavda, K., (2013). Rural entrepreneurship in India: Challenge and problems. International Journal of Advance Research in Computer Science and Management Studies, 1(2): 28-37
- PISO, A., (2016). Migrant Labor in Rural Tourism: Continuity and Change, international Journal of Tourism Research, 18(1): 10-18